

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ:
ІДЕЯ ВТЕЧІ ВІД ДЕРЖАВИ**

Протягом останніх десяти років найпопулярнішою темою історико-правових досліджень в Україні стала проблема специфіки правової свідомості українського народу. З 1995 по 2005 рік цій проблемі були присвячені понад два десятки наукових конференцій різного рівня, які проводились різними науковими установами.

Актуальність вказаної теми зумовлена тим, що вітчизняне суспільство переживає складний час самовизначення, коли питання історичної і культурної ідентифікації визначають шляхи адаптації світового досвіду правових технологій до вітчизняного середовища. Дослідження специфіки правової свідомості українського народу, ретельне вивчення етнонаціонального ґрунту – це своєрідна «генетична проба», що визначає фактори успішного проведення осучаснення правової системи України та запобігає неорганічній соціально-правовій модернізації. Саме тому зростає роль історико-правових досліджень, які пов'язані з вивченням специфіки національної правосвідомості, як частини загальної системи соціальної ментальності.

У науковій історичній літературі, як вітчизняній, так і зарубіжній, існує добре розроблений напрямок досліджень, присвячених паралельним соціальним культурам, пов'язаний зі славетною історіографічною традицією французької школи «Нова історична наука». Методологічні принципи цього історіографічного напрямку активно використовувались вітчизняними дослідниками, зусиллями яких було створено низку робіт в дусі «Цивілізації середньовічного Заходу» Ж. Ле Гоффа, або «Культури безмолвствующого большинства» А.Я. Гуревича. Як приклад такої роботи, можна навести монографію Н Яковенко «Паралельний світ: дослідження з історії уявлень та ідей в Україні».

У галузі історії права ще за часів Радянського Союзу відзначилась збірка наукових статей «Закономерности возникновения и развития политико-правовых идей», в якій чітко простежується вплив методів європейської «Нової історичної школи». Щодо монографій вітчизняних істориків права, то етнонаціональній специфіці було приділено увагу Ю.М.Оборотомим у роботі «Традиції та оновлення в правовій сфері», П.Г.Радько – «Національні традиції державотворення в українській історіографії та політичній літературі XIX-XX століть», а також у колективній монографії під

загальною редакцією Ю.Римаренка «Світова та вітчизняна етнодержавницька думка».

Типовими для означених робіт вітчизняних істориків права є дві тези: про розвиток правової свідомості українців під впливом політико-правової думки Речі Посполитої, Російської та Австрійської імперій та про синтез західних теорій у вітчизняних політико-правових концепціях.

Можливо, як варіант пошуку загальних підстав розвитку політико-правової думки в Україні, ці тези задовольняють істориків права, але для висвітлення етнонаціональної особливості правосвідомості українського народу вони завузькі і не визначають її основної специфіки.

В історії України ми зустрічаємо рідкісну форму співіснування паралельних соціальних культур. Шляхта, козацтво, селянство, міщанство – все це є паралельними соціальними світами, в яких дуже рідко співпадали політичні інтереси і правові цінності. Який з цих світів прийняти за еталон етнонаціональної правосвідомості? Чи припустимо зробити якісь узагальнення, які б були дійсними для всіх соціальних прошарків українського суспільства?

У даному випадку ми стикаємось з рідкісним випадком національної культури у вигляді «колажу», в якому кожен соціальний прошарок нації бажає підкреслити свою монополію на вираз національного духу.

Починаючи з XIII ст., в Україні існували паралельні правові світи держави і стихійних об'єднань на кшталт громад, братств, «козацької республіки», кожне з яких є «антиподом» офіційно існуючої державної структури, не інтегрованим, асинхронним соціальним явищем.

Правосвідомість українського народу сформувалась під впливом ідеї втечі від держави, а не створення держави. З європейських народів тільки українці мають історичний досвід «життя на узбіччі державності» і свідомого протистояння традиційним державним інститутам. Свого часу так виникають цілі регіони України – Запоріжжя і Слобожанщина. Колонізуючи ці території, переселенці тікали від держави, а не переселялись для створення нової.

Згадаймо небажання створювати письмовий закон на Січі. Що це як не свідоме уникання держави? З цією особливістю історичного розвитку нашої держави пов'язано і те, що ключовим поняттям правосвідомості для значної частини українців є не «право», а «вольність». У змістовому плані ці два слова більш схожі на антоніми, оскільки «право» розумілось як система державної регламентації, а «вольність», як свобода людини від будь-якого обмеження з боку держави.

Треба зазначити, що саме цей термін – «вольність» – зустрічається в офіційних юридичних документах, які формували правове

поле українського суспільства, аж до початку XIX ст. Цікавими є випадки, коли в документах XVII ст., які закріплюють певний соціальний статус особи чи якоїсь спільноти, застосовується формула «права, вольності та привілеї». Таке словосполучення як найкраще дає змогу зрозуміти розбіжності між змістом цих юридичних термінів.

Дослідження етнонаціональної особливості правосвідомості українського народу чомусь зовсім не торкаються теми «втечі від державності», хоча саме в ній ми знаходимо ту бажану унікальність, на яку націлено будь-яке історичне дослідження. Опрацювання цієї теми є перспективним і плідним, оскільки дає змогу зрозуміти ті прояви держави, чи державності, які викликають незадоволення у пересічного українця. Можливо, настав час як методологічну підставу історико-правових досліджень застосувати принцип, який закладено у вислові Лао-цзи: «Для того, щоб знати куди ти йдеш, треба розуміти, від чого ти тікаєш».

Важко заперечити той факт, що маргінальне соціально-політичне середовище у вигляді громад часів монгольської навали, а пізніше братств, козацтва, поселень слобожан вплинуло на формування правосвідомості українського народу. Специфіку цього середовища можна визначити як «життя на межі» держави і «дикого поля», влади закону і «вольності», розміреного життя і непередбачуваності. Будь-яка з цих маргінальних спільнот була генератором тих соціально-правових цінностей, які склали загальну картину уявлення українців про справедливість, соціальний порядок та правові відносини.

Маргінальне соціальне середовище породжує специфічне явище української історії – «отаманію», яка згубила національну державність як за часів «Руїни», так і громадянської війни. На жаль, жоден з дослідників не вдається до пояснення цього явища. «Отаманія» сприймається як аксіоматичне положення, за рахунок якого вимальовується вся логіка подій цих складних епох вітчизняної історії. Сором'язливе замовчування того, що це явище є похідною від маргінальної правосвідомості, не робить зрозумілішим суть і природу правосвідомості українського народу.

Правосвідомість – це не лише частина загального комплексу ментального середовища, яке формується і змінюється під впливом історичних обставин. Це сфера формування уявлення про НАЛЕЖНЕ, тобто своєрідного теоретичного каркасу, завдяки якому відбувається оцінка соціальної дійсності та формування певної моделі соціальної і правової поведінки.

Таким чином, історико-правові дослідження етнонаціональних особливостей правосвідомості українського народу потребують зміни акцентів у сфері оцінки фактів.

По-перше, доречним було б звернути увагу на маргінальність вітчизняної політико-правової думки, яка в жодній з імперій, до яких потрапили українські землі, не сприймалась як органічна частина офіційної державної політико-правової доктрини.

По-друге, правова свідомість українців сформувалась як синтез крайніх правових цінностей паралельних соціальних культур і це визначило політичну поведінку народу в часи соціальних трансформацій.

По-третє, ідея втечі від держави, життя без правової регламентації – саме це створило основу для розвитку правосвідомості українців. Навіть ідея української національної державності це ідея не самодостатнього державного утворення, а ідея свободи від утистки інших держав. Тобто «свободи від», а не «свободи для».

Руйнація стереотипів стратегії історико-правових досліджень особливостей правосвідомості українського народу на кшталт «пошук загальноєвропейського коріння», «вплив імперських політико-правових вчень» тощо дасть можливість нарешті відшукати бажане особливе, а не тільки варіанти змін загального.

Список літератури: 1. Ле Гофф Ж. Цивілізація середньовікового Запада. М., 1990. 2. Гуревич А.Я. Культура безмолвствующего большинства. М., 1991. 3. Яковенко Н. Паралельний світ: дослідження з історії уявлень та ідей в Україні. К., 2002. 4. Оборотов Ю.М. Традиції та оновлення в правовій сфері. Одеса, 2002. 5. Радько П.Г. Національні традиції державотворення в українській історіографії та політичній літературі XIX-XX століть. К., 1998. Світова та вітчизняна етнодержавницька думка / Під ред. Римаренка Ю.К. Донецьк, 1997. 6. Хворостова К.В., Финн В.К. Проблемы исторического познания в свете современных междисциплинарных исследований. М., 1997. 7. Тимошенко В.І. Розвиток теорії держави в політико-правовій думці України і Росії (кінець XIX- початок XX століть). К., 2004.

Надійшла до редколегії 17.01.06